

pp. 38

4/4=0

(i) 1.

Xindzimanyana xa I. Tshengwe ri endliwa hi ku navela ku va ni VANA.

Mhaka le'yikulu le'yi languteriwaka hi wanuna loko a teka nsati kumbe vavasati hi leswaku va ta nwi velekela swihlangi le'swi nga ta andzisa rixaka ni ku twakarisa vito ra yena loko yena a ta va a file Na swona loko vana ni vatukulu va munhu loyi va ri karhi va humesa swa ku dya swa tinxaka-axaka le'swi humaka e masinwini, swikwembu swi tsaka ngopfu. (swakudya leswi swi humesiwa loko ku phahliwa timhamba).

2.

Swa humelela leswaku munhu a kuma vana va xisati ntsena. Leswi swi vuriwa khombo, hikuva loko munhu loyi a tshuka a file a nga ri na nwana wa xinuna, na rona vito ra yena ri ta va ri file, a nga ka a nga ha twakali; kutani sweswo a swi rhandzeki.

3.

Loko munhu a vana leswaku wo va ni vana va xisati ntsena, loko a ri ni xuma a nga teka ^{wu} nwana ensati swi ri leswaku kumbe xana yena a nga ta ta nwi velekela nwana wa xinuna; ^{ki} kasi loko a nga swi kotl ku kuma ^{wu} nwana wansati hi ku pfumaleka ka XUMA, wa swi kota ku ringeta swinwana.

Ku hundzula mbeleko.

1.

Loko munhu a teka wansati kutani a veleka vana va xisati ntsena, a nga lava n'anga le'yi kotaka ku hundzula mbeleko leswaku a kuma vafana.

(a)

Hundzani Tسانwani a teka ^{wu} nhwanyana wa ka Muthembi. A tivula hi nhwanyana; a tlhandlameta hi nhwanyana, a kondza a ku varharhu. Leswi Hundzani a a lava nwana wa mufana, a lava n'anga leswaku yi ta ta hundzula mbeleko. Ku ya laviwa Lulamisani Hlayisi.

2.

Lulamisani a pfa a cerile mirhi ya yena, a yi bohile swikatsa swimbirhi. A fika a yi nyika Hundzani, a ku: Mirhi hi leyi. U ta yi sweka hi ximbitana; loko yi dzewile, u ta tlhava hi tlhari, u veka ehenhla ka sweko, u ^{tu} ridza ni ku hakasa hi rona tlhari leri.

U ri tlhoma e xikorhanweni ri lulama ni byanyi. Teka vuswa u nyika nsati a dya. Endlisa sweswo mixo ni madyambu nkarhi hikwawo lowu mi nga swinwe esangweni a ko a teka khuri. Nkarhi wunwana ni ~~na~~ wunwana loko a hetile ku dya tlhela u wehela timitsu leti e adzeni ka ximbitana. U nga xi hlantswi. Loko wu ri murhi lowu wu tlhaviwa hi tlhari ku fikela loko wu hetile ntirho wa woma.

Hundzani a ya endlisa sweswo ku fikela loko nsati wa yena a teka khuri. Loko a ri undlile khuri leri, kute loko a vuya, hiloko kunene a vuya hi mufana.

(b) ~~(Mushobhi)~~ Mushothi Mathebula a teka nsati wa yena Khanyisa a veleka na yena vana va xisati va ko va fika ka ntihamu na wunwe. Hi loko va tswalela n'anga le'yi swi kotaka ku hundzula mbeleko. Va ya kombela n'anga yoleyo leswaku yi nwi ringeta.

Loko yi fika n'anga (Muntungwa Gudlhubeza) yi nyika nuna wa Khanyisa mirhi, yi ku: Mirhi hi leyi Mathebula, u yi tirhisa hilaha ndzi nga ta ku lerisa ha kona; u nga thuki u hambanyisa. Sweka hi ximbitana. Loko u vona leswaku wu vupfile tlhava hi risungunu, u wu tsavula. Sweka vuswa u tidza hi rona risungunu leri u nyika nsati wa wena a dya mixo ni madyambu, a sungula hi vuswa lebyi a nga si dya nchumu. A a wu dye masiku mambyrhi mi nga si ya swinwe esangweni. Mi endlisa sweswo siku rinwana ni rinwana ku ko a teka khuri.

Va endlile hi ku lerisa ka n'anga, va nga hambanyisi ni switsanana; kunene kute loko a ku wa vuya Khanyisa o vuya hi mufana. Ku tsaka ku va lo'kukulu ngopfu e mutini hikuva a va nga khoiwi leswaku Khanyisa a nga ha kuma nwana wa mufana. Endzhaku ka yena a tlhela a tlhandlameta hi mufana na kambe.

Hi tlhelo ra ku phahla timhamba, hambani leswi ku nga na kokwana loyi a fanelaka ku phahla, kumbe nwini wa muti, siku rinwana tinhlolo ti komba wunwana kwala xikarhi ka va ka ndyangu leswaku

a va yena loyi a phahlaka. Kokwana loyi a phahlaka i makwavo wa mana wa vanhu. Handle ka loko tinhlolo ti lo kombisa xisweswo ku phahla nwini wa muti.

1. wansati loko a veleka evana a va fanelanga ku va vafana ntsena kumbe vanhwanyana ntsena, kambe loko vanhwanyana va tela, kambe ku ri ni vafana e xikarhi ka vona, mhaka yoleyo yi tsakisa ngopfu. Hi leswaku vafana lava va ta teka hi xuma xa vamakwavo. Na yena tata wa vona a nga ha teka hi xuma xa vana va yena, loko xi swi kota ku salela vafana lava. Hambi leswi swi nga tsakisiki ku veleka vafana ntsena, kambe hi tlhelo rinwana munhu aka muti loko a rhendzeriwile hi majaha matlhefo hikwavo.

2. Loko vana va ri vanhwanyana ntsena na kona tihomu ti ta tala ngopfu ti pfumala vadyi (hi leswaku la'va nga ta ti dya ku nga ku teka ha tona vasati). Hambi leswi swi endlekaka ku teka vasati hi tona; a swi fani ni loko munhu a ri na vona vafana. Vasati la'va nga ta laveriwa mbowo, ri to va vito ntsena ra leswaku i vana va Mami hikuva vana xi nga xuma, kasi hi ntiyiso a hi ngati ya yena munhu loyi.

3. Na swona wansati loko o veleka nwana wunwe wa mufana ku va makumu, swa soleka ngopfu, munhu veleka nwana wunwe wo ng^e i tuva, ha kanyingi ri ngo tlhotlhorha vondlo rinwe.

4. Swa tsakisa ku tivula hi nhwanyana. Xikanwe loko va ku: Nwana wa kona i wa yini? I wanhwanyana. Nkulungwana-hi- dzonga, tihomu ta hima ti vuyile.

5. Nhlayo ya vana va nsati wunwe loko va ta ku wansati velekile, va fanela ku va khume. Loko swi tlula khume hi loko wansati a felwa ngopfu; kambe loyi va hanyaka hikwavo va tala ku fika e ka khume, yoleyo velekile, swa nkhenseka; xa kona va fanela ku nyikiwa nkarhi swinene wa ku anwa mafi ya mana wa vona. Ku biha la'vo hlomulela, ku nga ku anwa tinwhetinyana, a tshikisiwa.

~~Nwana wa~~
~~anwa~~

Nwana ^w anwa malembe mambirhi kumbe marharhu, a tshika hi yexe.

6.

Wansati loyi a nge loko a fa a siya nwana wunwe wa wanhwanyama wa nkhemseka hikuva xuma lexi a nga lovorwa hi xona xi tlherile. Loko koma a fa a ri ni majaha marharhu ni tlhanu wa tintombhi, yoloye ^w nkhemseka ngopfu-ngopfu. Loyi wo rhangga nhwanyama xuma xa yema xi ta tekiwa hi mukhalabye tata wa yona; ^w nwana ni ^w nwana nhwanyama xuma xa yema xi ta lovota makwavo, ku sala xa wunwe. Xona xi nga lovota hosi ya vona loko tata wa vona a nga ha lavi ku teka.

7.

Wansati loyi a faka a siya nwana loyi a fanelaka ku kurisiwa, loko swi vonakile leswaku nuna wa yena i munhu loyi a khomaka ndyangu swinene, a nga ha nyikiwa nhlantswa yi ya anwisa ni ku kurisa nwana kumbe vana volavo. Kambe ^w ta lovola.

Swikombiso 1.

Gavaza. nkat^a X...a a velekile vana va tlhanu na vambirhi va xinuma ni wunwe wa xisati. Nkosikazi leyi yi akele nuna wa yona emuti. Tata wa vona ^w va tekisile vasati, na vona va ri karhi va tipfuna; hikwavo ka vona va swi kotile ku va ni mindyangu. Kwalaho muti wa tata wa vona wu kula, wu va muti lo'wukulu ngopfu. Gavaza a nkhemsiwa ni ku dzumisiwa ngopfu leswi a nga akela nuna wa yona emuti.

2.

Nhlazini Xitlhelama a teka Mbilanyama nhwanyama wa ka Nhlongo.

Mbilanyama a fika a tivula hi nhwanyama. A yisa mahlweni hi wanhwanyama ku ko a heta ^w ndzemi a nga kumanga mufana ni wunwe. Kwalaho vito ra Nhlazini Xitlhelama ri timeka laha misaveni. Leswi hi swona le'swi nga lavekiki, swi nga rhandzekiki, swi vuriwaka khombo.

3.

Nhlazini ^w ringetile ku teka ^w nwana wansati leswaku kumbe ku ^{ta} va ni yinwana nxangu, kambe na yena loyi ^w nwana a nga kumanga nwana wa mufana. Vito ra yena ri timekele makumu.

Swa humelula leswaku wansati a tshuka a yima ku veleka kasi wa ha ri nkarhi wa yona wa ku veleka. Kwalaho nyoka yo tshuka yi lamwile kutami a titshameia. Va nga ha ringeta hi mirhi leswaku nyoka yi kota ku amukela. Nkarhi wuwana swa endleka leswaku mbeleko yi tlhela yi pfuleka; kasi siku riwana a ya ha pfumeri, swo herisa xisweswo.

9

Loko loyi wansati a vona leswaku ^u akandzale vukati byinene, (hi leswaku ^u tshamisekile) a vona leswaku xuma xa nuna xa lova leswi yona a nga ha swi kotiki ku nwi velekelo swihlangi, wa swi kota ku tsundzuxa nuna leswaku a ya lava nhlantswa. Loko va twanama ni nuna leswaku a nga ya nwi lavela makwavo wo karhi e ndlwini ya mhami wa yona kumbe e ndlwini yinwana; a nga ha nwi rhuma ku ya vika e mhaka e ka vatswari.

10

Wansati loko a suka a ya e ka rikwavo ku ya lava nhlantswa, ^u famba a bohile dzovo e xisutini, ro ya veleka ha roma. Hambi leswi ku nga ekaya ka yona, e ka vatswari va yona a nga swi koti ku fika a va byela mhaka loyi. Pamelo hi leswaku a fika a vika hi NTSUMI. ^u ^u ta fika o kuma wansati ^u wana a nwi rhuma.

11

Ntsumi loko a ya kumile ^u ta ^u ka yona: Leswi mi ndzi vonaka mamuntlha ndzi tile laha kaya, a ndzi lo ta pfluxela, ndzi tile hi mhaka, ndzi lava leswaku mi ya ndzi fikisela yona e ka vatswari va mina. Ndzi tile eku ta lava nhlantswa. Ndzi landzile Hlonipha.

12

kumene entsumi yi ta ya e ka vatswari va loyi wansati yi ya vula leswi swi vuriwaka hi wana wa vona. NTSUMI: ^u Leswi mi vonaka Makhawukama mamuntlha, ^u ri a nga lo ta ku ta pfluxela tanihi masiku, ^u tile hi mhaka. Hi leswaku ^u landzile Hlonipha a ya va nhlantswa ya yona.

Loko ntsumi yi fambile va ta sala va vulavula, va hlengeleta va ndyangu va va komba mhaka loyi. ^u ta tlhela a yi komba kambe yona

hi yexe e ka vandyangu loko va hlengoletemb, Loko va swi twile,
va ta vutisa Hlomipha loko a twanana na yona mhaka yoleyo.
Loko a akhensa Hlomipha, Makhawukana ^u to tlhela ^{ela} ~~le~~ mdzhaku a
ya komba nuna timhaka leti ~~fa~~ nga ti kuma. Kutani va to ba homu
ya vuhlantswa yi ya; mdzhaku va lovola, va hlomisa.

Xindzimanyana xa 2.

Vukulukumba bya nsati byi endliwa hi leswi a tekisiweke xiswona.

1. Ku ni ku hambana e xikarhi ka tinxaka ta vantima hi tlhelo ra
ku landzelelana ka vavasati loko va tekiwile hi munhu.

VANGONI: Nsati wa yena lo'akulu hi yena loyi a nwi humesaka e
lawini; kasi loko a ri hosi, va ri i nsati wa lawu, a hi yena
hosi ya muti; loyi a nga ta veleka hosi hi loyi a nga ta tekiwa hi
XUMA xa tiko. Nwana wa yena loyi wo rhanga na yena ahi yena a nga
ta va hosi, loyi ^u vuriwa KHOHLA (hi leswaku ximatsi) wa kohleka
ku fuma. Hikokwalaho ndzisana ya yena hi yena loyi a famelaka ku
fuma.

2. Va^sgutho^s vona nsati loyi a rhangaka a tekiwa ^u swi tiva swinene
leswaku i mwini wa muti loko a ha ri swakwe laha mutini. Loko nuna
na yena a teka ^u ~~swana~~ wansati kwalomu vanhwini va tinxaka timbe,
a swi hundzuri achumu e vutshawini bya yena. Kasi loko o ya teka
e ka vakokwa wa yena, vukulu byi ta va byi nwi helele, byi tlalela
e ka loyi a humaka e rixakeni ra ka yena.

3. Na yona hosi ya ^Mku^sgutho^s loko a nga si ya teka e ka vakokwa
wa yena swa tiviwa leswaku a nga si lava ku veleka hosi. Loko a
ngo tshamisa akondza a fa a nga si ya teka e ka vakokwa wa yena,
swi ta laveka leswaku ku ya tekiwa wansati loyi a famelaka kwale
ka vakokwa wa mufi a ta nyikiwa ndzisana ya hosi loko yi ri koma
leswaku va ta veleka hosi. Nwana loyi a hi wa yena loyi a nwi
velekaka, kambe i nwana wa mufi. Hi leswaku ^u pfluxela makwavo e
rixaka. (Yindlu ya vuhosi).

(a) Xikombiso: ^{kg} Hosi ya Bakaga va ka Mphahlele loko a fa a a nga si
teka nsati loyi a famelaka ku ta veleka hosi. Makwavo (ndzisana ya
yena) Matime a sala a hlomisa loyi a famelaka ku veleka hosi.

Masuku ku velekwa hosi Phauli. Hosi loyi yi fumile minkarhi le'yo leha e tikweni ra ka Mphahlele.

(b) W.....Hosi ya va-Thabane va ka Mogoboya file a ri na vana va xinung e ka vasati va yena, kambe a a nga si hlomisa nsati wa le ka va-kokwa wa yena loyi a nga yena ku tiviwaka leswaku hi yena loyi a famelaka ku veleka hosi. vana va W... va ringeta ku vanga vuhosi, kutani leswi a yi ri minkarhi ya xilungu Hulumente rhambile tihosi ta va-Sutho ti ta hlengeletana koma ka kamba mhaka loyi hi nawu wa xi-Sutho. Ku kumeka leswaku ndzisana ya hosi (a nga Mufi) yi fanele ku nghena e mdlwini ya nsati loyi wa le ka va-kokwa wa yena leswaku a mwi velekisa vana. Hi koma ku nga ta huma hosi hi loko Mutate ndzisana ya hosi a nghena mdlwini yoleyo leswaku a velekela makwavo mwana loyi a nga ta fuma va-Thabane.

Marito ya hosi ya ka Maake (Sepeke).

B. Sepeke a a ri hosi ya Bakgaga va ka Maake. Siku rimwana a vulavula ni hosi ya ka Nkuna Mohlaba a ku; Nawu wa xi-Tsonga wu lulamile ngopfu. Nwina nsati loyi a nga ku humesa e lawini hi yena mwini wa muti (mkosikazi), kasi hi xa ka hima, xi-Sutho, nsati wa mina loyi a nga ndzi humesa e lawini, hambu ndzo mwi rhandzisa ku yini, a nga swi koti ku veleka hosi. Ndzi boheka leswaku ndzi ya e ka va-kokwana ndzi ya teka koma nsati loyi a nga ta veleka hosi. Kwalaho ma hi tlula va-Tsonga.

A. Hi xi-Tsonga mwini wa muti hi loyi a humesaka wamusa e lawini. Hambu munhu a nga teka tshengwe a swi hundzuli achumu xa mdhawu ya wamsati laha mutini. Loko munhu a lovotiwile xuma hi tata wa yena, swinene, wa hanyelwa. Loko munhu a tekile wamsati hi xuma xa mtamu wa yena, na swoma swa ha fama. Hambu a lo lovota hi mama wa yena (vasati la'va kotaka ku kuma xuma hi mirtirho ya nyuku wa vona) na xoma xuma xa ha ri xinwe, a xi swi koti ku hundzula vutshamo bya wamsati. Loyi a nga humesa munhu e lawini, hi yena nsati lo'nkulu, hi yena loyi a nga ta veleka mudyandzhaka.

Xivandla kumbe ndhawu ya wamsati laha ku tekiweni a yi vaki
 leswaku ^w ni matimba ya ku lerisa vanwana vavasati laha mutini;
 hi tlhelo rherho vavasati lava va ringana, hikuva hikwavo va vuya
 laha mutini hi xuma, kambe ntirho lo'wukulu wa mongoloko lowu,
 swi endleriwa hala tlhelo ra ndhaka. Hambi leswi xuma xa yindlu
 yinwana ni yinwana xi famelaka ku tihela yindlu yoleyo ntsema
 loko mwini wa muti a lo fa, wana wa yema wa xinuna, wa xinuna
 lo'nkulu, wa yindlu le'yikulu, hi yema loyi a nga ta lawula swa
 muti lowu, hikuva ^w le matshanwani ya tata wa yema loyi a nga fa.
Nsati lo'nkulu ku vuriwa loyi a nga ta veleka mudyandzhaka; kasi
 kasi nsati lo-ntsongo swi vula vasati hikwavo la 'va landzaka
 loyi wo rhanga.

B. Swi kombiwile leswaku munhu a nga ya teka wamsati e ka
 vakokwa wa yema (vana va makwavo wa ^w wana wa yema wa xinuna) kambe
 vanhu lava i vasati va tata wa yema. Mhaka loyi ya endleka; ku
 nga ri leswaku i famelo. Mhaka le'yo tano yo lungisiwa laha
 ndyangu, masuku vana lava va dyisiwa xivindzi. Ku dya xivindzi
 i ku dlaya kumbe ku tsema vuxaka.

Mhaka loyi yi komba leswaku ku ya teka e ka vakokwana a
 hi xi-Tsonga. Swi vonaka leswaku wo nge swi huma eku hlanganeni
 ka voma ni timxaka-mxaka ta vanhu. Kutani hi ku voma leswaku a swi
 endleki, swa yila, swi endleriwa nawu wa ku-dya-xivindzi, leswaku
 ku yila ku nga ha vi kona. Kutani swa twala leswaku leswi loyi
 wamsati a nga ngati yinwe ni va muti lowu, loko a fika, hambu
 a kuma vanwana va rhangile ^w ta fika yema a va mwini wa muti.

Xuma xo lovotiwa hi (1) Tatana kumbe xo lovotiwa hi (2)
 Manana, kumbe xo lovotiwa hi (3) ku titihela kumbe xuma xa(4)
 ndzhaka, hikwaswo leswi a swi hlayi mchumu, a ku na xuma le'xikulu
 xo tlula xinwana; kasi ku landzelelana ka ku tekiwa ka voma hi yona
 yi nga mhaka le'yikulu ngopfu.

Swi kombiwile leswaku nsati lo'wo rhanga loyi a tekiwaka hi hosi hi yena loyi a nga ta veleka hosi. I nsati wa xuma xa tiko. Nsati loyi loko swi humelela leswaku a nga kumi mwana kutani ku ya laviwa ^{mw}mwana e matshanweni ya yena (nhlantswa) leswaku a ta nwi velekelela, yona nhlantswa leyi loko a ta va a file loyi wa mwini wa muti, nhlantswa yi ta sala yi ri yona mwini wa muti. Kambe ⁱⁿemkarhini leyi a ha hanyaka, nhlantswa leyi yi fanele ku nwi tiva loyi yi nhlantswelaka yena; yi fanele ku nwi fundza. ^{zh}

Na koma ka vanhu ntsona loko ^{wu}mwana a tshuka a tshuka a nga veleki kasi hi yena nsati lo'nkulu, kutani a ya lava nhlantswa leswaku yi ta nwi velekelela vana, leswi loyi a nhlantsweriwaka a nga yena hosi ya muti na yona nhlantswa leyi yi fanela ku teka xitsnemo xa ^hloyi a nwi nhlantswelaka loko yena a ta va a file. Kasi na swona loko a ha hanya swa ha ⁿfana hikuva nhlantswa leyi i musivi (^wtshamile e matshanweni ya ^{wu}mwana) yena hi yexe a nga na vutshamo le'byi nga bya yena.

Rito le'ri nge Mawu a wu na mahlo ri tirha hi ku lulama e xikarhi ka vanhu loko vini va HUVO va ri ni mtiyiso; kambe loko ku ri hi tlhelo ra mindyangu ya tihosi mawu lo'wu va fumaka wo va wa voma va ri tswavo. Timhaka ta ku tengisana ka voma a ti yi hubyeni ti ya kamariwa hi vavanana, kambe ti kamariwa e ndyangu ti heriseriwa koma. Hosi ya ha ri ni matimba ya ku lerisa hambi e mahlweni ka vanhu swi vonaka swi nga famelanga. Kambe hambi swi ri tamo e mhakeni le'yo tamo vakulukumba va HUVO wa ni famelo yo komba hosi timhaka loko ti nga fambi hi mawu. Vakulukumba la'vo tano i timhenha. Le'swi ^ateleka^e i ku languta hi mahlo vanhu va ri karhi va m'umun'utela lomuya matlhelo.

(a) Xikombiso: X.... a a ri ni mtolovelo wa leswaku loko a holovile ni vasati a va rhumela ka rikwavo. Loko vatswari va va tlherisela e vukatimi va va tlherisa hi homu. Mhaka yoleyo a yi nga sasekanga

hikuva loko X.... a ri karhi a endla mhaka leyi ya ku mukisa
 vasati e ka rikwavo loko va holovile a a swi tiva yena leswaku
 loko va va vuyisa va ta va vuyisa hi homu; kutami hi ndlela
 yoleyo a swo fama ni loko a kutsula XUMA xa yeha lexi a nga lovola
 ha xoma. Vanhu a va ri karhi va swi voma, kambe a ku nga ri na
 munhu loyi a kanyaka mbilu ku nwi kongoma a nwi byela mhaka leyi;
 ku m'unum'uta koma a ku ri koma. Ku m'unum'utela koloko ku ke ku
 ya fika etindleveni ta yena (X); kutami a swi voma leswaku leswi
 a swi endlaka i ku hoxa, vanhu va chava mtsema hi leswaku i hosi.
 Kumeme ^u swi tshikile.

(b) Xikombiso: Mhakamuni Xikwambana a a tekile nsati wa yena vito
 ra yena va ku i Khavakhava. Nawanyama loyi ^u ve ni khombo ra ku
 ka a nga khomi tihloko. Xikwambana ^u hetile nkarhi wo leha a nga
 swi vuli mhaka, kambe e kuheteleleni a teka ^u wana wansati. Nsati
 loyi wa vumbirhi yena a va ni nkateko, a fika a velekelo Mhakamuni
 Xikwambana e vana. Khavakhava, a nga yena nsati lo'nkulu, loko a
 voma mhaka leyi a suka a ya e ka rikwavo va ya nwi nyika nhlantswa
 leswaku a nga ti tekeriwa vakati hi munhu wa le tlhelo. Nhlantswa
 ya Khavakhava loko yi fika na yona yi tivula hi mufana; kwalaho
 ku hatla ku kumeka MUDYANIZHAKA. Nsati loyi wa nhlantswa fanelo
 ya yena hi ku tiva Khavakhava, nwini wa vakati. Yena a nga ^u na
 xivandla le'xi nga xa yena laha ndyangwini lowu, xivandla xi na
 Khavakhava, yena ^u tshamile hi Khavakhava. Loko Khavakhava a ta
 va a fika, hi koma nsati loyi a nga ta sala a fuma swa muti lowu.

A. Marito lawaya ya hosi Senthomle loko a vulavula ni hosi ya
 ka Nkuna (Mohlaba) loko a te: Vasati lava hi vungetelaka a hi
 vasati va hima, ho va ni makwanga. Nsati wa hima hi luya hi nga
 sungula hi yena hi nwi teka, i NTIYISO. Nawu wa xi-Tsonga hi
 leswaku loko munhu a tekile tshengwe, loko a fa vasati va yena
 la'vatsongo va nga ka va ^{nga} sunguri ku ba nkosi; nkosi wu fanele ku
 biwa hi nwini wa numa, kutami vasati la'vanwana va tekela e ka
 YENA. Loko ku ^u tshuka ^u wana wa la'vatsongo a ku: Yo, ^u ta

Holoveriwa, va ku: Miyela, ku fanele ku rhangga mwini wa nuna a va yena a baka nkosi, kutani mwina vasati va le ndzhaku mi ta tekelela e ka yena. Kwalahe swi endla nawu lo'wu tiyeka wa leswaku: Nsati wa munhu hi loyi a rhangaka hi yena a nwi teka; lava vavwana yo va makwanga ya vanhu. Xivuriso xi ri: Nhlampfi hi ya maenghenel).

Nsati wa hosi lo'wo rhangga ka tekiwa hi yena a veleka hosi le'yi nga ta sala yi fuma e matshanweni ya tata wa yena; hambi va nga velekiwa va ri vavwana va hlayile, a va nga fumi hikwavo, ku ta fuma wunwe ntsena, yena lo'wo rhangga ku velekiwa.

TIHOSI A HI ~~TINYELETI.~~

Hosi loko yi ri ni vasati vo tala vana va voma a va tshiki ku vanga vuhosi; hambi va ri karhi va swi tiva leswaku a hi bya voma. Nkarhi wunwana swa endleka leswaku loyi vuhosi byi nga bya yena a ya velekiwa xindzhaku, kutani la'va nga rhangga va vanga xitshamu hi leswaku voma i vakulu hi ku velekiwa; kasi a swi fambisi xiswona, vukulu hi NAWU byi huma e ka va ^{nwamuni} ~~va-MUNI.~~

Hikokwalaho loko ku kwakala man'i nin'ini ya ku vanga vuhosi loko hosi ya ha hanya, vavwana va nwi vutisa leswaku loko a ta va a file ^w lava leswaku ka ta sala wihi wa vana va yena e xitulwini xa yena xa vuhosi. Kwalaho ^w ta komba vavwana loyi a nga yena loyi a nga ta sala a va hosi. Mundaaku loko ku vanga ku ta va koma va ta komba vavwana leswaku loyi va nga kombiwa yena hi lo'wo karhi; kutani va ta lwela yena loko ku tshuka ku va ni kulwa.

Xikombiso. (a) Vasati va hosi Shilubana a va hlayile. Loyi nkulu wa voma, loyi a nga humesa ehosi elawini, loyi a ~~agg~~ nga yena a a languteriwile leswaku ^w ta veleka hosi, a nga swi kotanga ku kuma swihlangi. A a nga ri mhika, kambe a a ri ni vumba. Kwalahe a tekeriwa NHLANTSWA. Yona yi fika yi va na wona nkateko wa ku kuma swihlangi. Nkarhi lowu hikwavo loko ^{wu} yindlu le'yikulu yi pfumalaka MUDYANDZHAKA, vana va xinuna le' tindlwini le'titsongo a va ri karhi

va kula. Hikokwalaho ka leswi a va ri vakulu e ku velekiweni va ve koma la'va nga ringeta ku vanga vuhosi lebyi; Kambe a swi pfumanga nchumu e ka voma hikuva hosi Shilubana ^u file a ^h kombile loyi a nga yena a nga ta fuma e matshanwani ya yena loko yena a ta va a file. Leswi vavanuma a va swi tiva va kotile ku tiyisa ni ku lwela yena loyi a nga kombiwa hi tata wa yena loko a ha hanya.

(b) Hosi Mohlaba kulaku yena nwini loko a ha hanya a tekisa nwana wa yena Shilubana II ensati, Hambi leswi nkosikazi le'yintswa a a ha ri mtsanana, ^u kombiwile tiko raika Nkuma, ni ku nyikiwa vuhosi vanhu va swi langutile. Hambi leswi ~~nwana~~ wa yena a nga fanela ku laveriwa ndzisana leswaku a ta ta swi tirhela hikokwalaho ka ku ka a nga tsakanga swinene, nawu hi leswaku nwana wo rhanga hi yena nwini wa xitulu, ^u fanele ku fuma e mdzhaku ka tata wa yena. Kwalaho tata wa yena a nga ehleketanga swinwana loko ku nga ri ku veka yena leswaku a sala a fuma ematshanwani ya yena loko yena a ta va a fambile fambile.

Xindzimanyama xa 3. Nsati wo lovotiwa.

1. Ku lovota swi vula ku ba XUMA xi nyikiwa munhu a ya teka nsati ha xona. Xuma lexi xi koma hi tindlela le'to tala. Nwana a nga lovotiwa hi tata wa yena; a nga lovotiwa hi ~~mama~~ wa yena; hi hosi ya yena; hi tata wa yena lo'ntsongo, kumbe munhu ^u ~~nwana~~ wa rikwavo.
 2. Loko munhu a ta va a endlile fanelo ya yena laha vutomini, a velekiwe vana va xinuma o fanele ku va lovota. ^u fanele ku va tekisa vasati; loko a nga endlanga sweswo a nga yi kotanga fanelo ya yena. Loko nwana loyi kumbe vana lava va velekiwile ni vamakwavo va xisati mitsengo ya vona yi fanele ku va tekela vasati. Loko va nga ri na vamakwavo va xisati, swi ko swi va boha leswaku va lava xuma xa nyuku wa vona, lebyi 1 vusiwana.
- I nawu, 1 fanelo ya tata wa munhu ku lovota nwana wa yena, Swa boha.

Vavasati va tin'anga va swi kota ka hlengelota xuma le'xi kotaka ku ko xi vuyisa munhu. Vanwana i swirimi. Volavo va swi kota ku xavisa leswi va swi byalaka swi xava mbuti, swi ko swi xava hemu. Swi hlengeletana swi ko swi endla entsengo lo'wu kotaka ku vuyisa munhu emutini. Vavasati la'vo tano va swi kota ku lovota vana va voma va xinuna.

4 Kambe swi fanele ku tiviwa leswaku hi xi-rsonga wansati i XUMA xa nuna wa yena, hikwaswo leswi a swi tirhaka i swa nuna wa yena. Yena ha swakwe a nga na nchumu, loko xuma lexi a nga xi tirha xi humile xi ya teka wansati swa ha fana ni loko nwana loyi a lovotiwil^e hi rharha wa mumi.

5 Wansati^w tekiwa kwihi ni kwihi laha rirhandzu ri kombaka koma. Tolo (khale) timhaka ta vukati a ti lulamisiwa hi vatswari va munhu. A^A ku tekelana mindyangu le'yi tivanaka ku hanya ka yona. A va nga ri nchumu hi ku hlota ku teka. Manguvalawa vavanuna va ngo titekela^{te} wihi ni wihi loyi va hlanganaka na yena, nchumu loko a ri waxisati, a swa ha endli mhaka; swa va boha vatswari ku lungisa^{gh} vukati loko nwana a vonile mhwanyana kunwana. Hambi vona va nga tivani na voma vanhu lava, kumbe va nga swi twisisi, a nga tekeli vatswari, wo titekela, kumbe ni ku tshamisa ni vatswari a swi nga endleki; hikokwalaho a fanelaka ku lungiseriwa. Vanwana vavanuna a xa ki va vikela vatswari, vo titekela va miyela.

6 Xuma xo lovotiwa hi makwavo wa munhu, kumbe makwavo wa tata wa munhu, kumbe wa rikwavo ka munhu, a xi lulamanga hikuva swo fana ni kⁱⁿ lombⁱⁿa; siku rinwana xi ta laveka ekaya ka xona. Hikokwalaho ka swona a xi tshembeki; la'va kotaka ku xi teka va xi tirhisa, va xi teka va ri karhi va swi tiva leswaku va ta fanela ku xi tlherisa.

7. Loko rharha wa munhu a ri ni XUMA, kambe wu nga ri ntsengo lo'wu ringaneke, loko a ri ni xuma yena nwini, le'xi nga xa yena, le'xi nga ringanaka ku tatisa ntsengo ni ku hetisa ku lovola, wa swi kota ku swi endla. Na swona loko jaha ri titirherile, ri hlengeletile

xuma kambe xi nga ringani ku endla entsengo fanela ku pfuniwa.
Tata wa yena kumbe makwavo kumbe vamakwavo va nga humesa swanchumu
va nwi engetela a hetisa ntsengo.

8 Xuma lexi a hi xoma lexi va nga swi kotaka ku xi londza; va lo
nwi tsutsumela loko yena nwini a ri karhi a ringeta ku tilovota.
Xuma le'xi nga na milandzu hi loko va ba ntsengo hikwavo va pfuna ha
wona; xolexo i xuma le'xi tlherisiwaka.

9 Na xona xuma lexi va nga kotaka ku xi londza hi tlhelo rinwana,
loko makwavo wa tata wa manhu kumbe makwavo wa munhu va vulavurile e
mahlweni ka vanhu ni le mahlweni ka timbhoni leswaku xuma lexi vo
lovota, vo xi nyika, a xi lavi ku tlherisiwa, swa emdleka leswi.
Loko swi nga tiyisiwanga e mahlweni ka manhu ni timbhoni, ku chaviwa
leswaku mundzuku swi nga sala swi karhata e vaneni va vona loko wona
va fambile ndlela ya hikwavo vanhu (va file). Xuma a xi fi ku fa
munhu.

10 Nwana lovotiwa kanwe ntsena. Leyo i fanelo ya rharha wa kwe.
Loko xuma xi tele xi pfumala madyi, tata wa kona a nga ha lavi ku
teka, xi nga ha tlhela xi huma ku lovota kambe yena nwana. Kambe tata
wa kona fanelo ku tivonela leswaku a pima rikarhi leyi a tekelaka
nwana nsati wa vumbirhi. Hi leswaku nwana loyi fanelo ku nyikiwa
nkarhi wa ku kula; loko tata wa kona a nga swi languti swinene, a
hatla a nyika nwana nsati wa vumbirhi a nga si kula, a nga si tiyela,
ta nwi khina ku kula ni ku tiyela, a tshama a nga ha nyawuli. Nuna
lo'wo tano wa soriwa swinene. Nwana fanela ku teka a tiyerile. Loko
a teka nsati wa vumbirhi kona fanela ku teka a ri wanuna.
Masikulawa hi swinwana, nwana wa swi kota ku tleketlela vavasati
handle ka ku twanana ni vatswari va yena. A swa ha ri NAWANI.

Xikombiso: (a) Hundzani wa ka Maluleke lovotile nwana wa yena
Magwaza e ka ka Shilubana. A humesa hikwaswo le'swi fambaka ni ntsengo
kutani va ka Shilubana va nkhenza, va ku: Hi mi vonile va ka Maluleke,
Nsati wa nwina hi yoloye, hi mi ntshunxele yena, ni nga tifambela na

yena.

(b) Khohlisa nkat'a Jikeleza Ngoveni a a ri munhu loyi a kumaka xuma xo tala hi leswi a swi rimaka lomu masinwini; kutani hi xuma lexi a tekisa vana va yena evasati, kambe a swi vuriwi leswaku vafaka lava va tekile hi xuma xa NYINI (mana wa vona), e-e mana wa vona vuyile hi xuma, na yena tshamile hi tata wa vona, i wa tata wa vona, tirhela tata wa vona, xuma lexi xa ha ri xa tata wa vona hi mawu.

(c) X.... tekisile yana wa yena vasati varharhu. A ba xuma a nwi tekisa lo'wo rhangana a engeta a humesa wunwana entsengo a nwi lovota nsati wa vurharhu, a engeta nakambe ntsengo wa vurharhu. Kwalaho nwana wa yena a va na vasati varharhu vo lovotiwa hi rharha wa MUNI.

(d) Makhahlela Mbhoni wa ka Nkwini a ba xuma a lovota Gebuza nwana wa hosi ya yena hikuva a a nga ri na ntsengo wo teka ha wona, kutani a hlengeleta va ndyangu wa yena a va komba timhaka a ku: Ndzi lovota nwana wa makwerhu hi ntsengo lowu. Ndzi mi vitana mi ta swi vona ni ku swi tsa hi tindleve loko ndzi vulavula leswaku ndzi lovota nwana wa makwerhu hi xuma lexi, a ndzi nwi lombi, a nga fanelanga ku xi tlherisa, nyikiwa hi mina tata wa yena. Ndzi endlela ni mundzuku loko ndzi ta va ndzi file leswaku nwana wa makwerhu vana va mina va nga sali va nwi karhata. I nwana wa mina, i makwavo wa vona. Leswi nyikiwa hi mina tata wa yena, na vona va dyile swa vona. Nwina hikwenu mi ndzi yingisaka timbhoni ta mhaka leyi namuntlha. Huvo yi nkhenisa yi ku: Hi swi twile Nkwini, u lo vulavulela etindleveni, kunene na yena mufana loyi i nwana wa wena, leswi u nga swi endla i mhaka le'yo sasaka ngopfu, ya nkheniseka wena wa ka Nkwini.

(e) Tlhelani Madivula, hi ku vona leswaku hava makwavo loyi a nga ta dya ntsengo wa yena, a suka a ya e ku tirheni exilungwini. Loko a ya vuya a ta ni xumale'xi ringanaka makume marharhu ni

^{nt} Alhanu wa tipondo (£35), kutani loko a fika a komba mhaka leyi tata wa yena a swi kota ku hetisa makume mambirhi lawa ma seleke, kutani a swi kota ku hlomisa, a va ni ni ndyangu.

Xindzimanyana xa 4. ~~Nsati leswaku~~ lo'nkulu wo vumbela.

Ku kombiwile leswaku hi xi-Tsonga xuma a xi hambananga, xi hava muhlovo na swona xi hava mavito. ^u Xuma i xuma. Loyi a lovotaka nwana i rharha wa ^{munu} ~~xuma~~. Xuma hambu xi tile laha mutini hi mavoko ya mana wa munhu, i xa tata wa munhu hikuva mana wa munhu i nwana wa tata wa yena hi nawu. ~~wansati~~ a nga kuli, i nwana wa nuna wa yena hi masiku hikwawo ya ku hanya ka vona.

Xindzimanyana xa 5. wa tihomu.

1. Loko wanhwanyana a tekiwa, a huma e ndyangu ^u famba a ri karhi a tiva ni ku langutela leswaku xuma lexi a nga lovorwa ha xona xi ta ya levola ni ku vuyisa ^u nwana wansati loyi a nga ta ta nwi siva laha mutini lowu a sukeke ka wona. Nsati loyi a teka hi ndlela leyi ^u vuriwa wa tihomu ta yena, ^u vuyile hi tihomu le'ti nga nwi lovola.

2. Wa tihomu ta munhu hi loyi a nga vuya hi tihomu ta yena, le' ti nga nwi lovola. Vanhu le'vambirhi lava i vaharivo. Vanhu lava va tala ku rhandzana ngopfu; loyi ^u nwana ^u rhandza loyi tihomu ta yena ti nwi nyikeke evukati; na yena loyi ^u nwana ^u rhandza tihomu ta yena. Loko a endzile le'karikwavo ^u tiva swinene leswaku loko a fika kona ^u ta kuma ku rhurheriwa e ndlwini le'yi akiweke hi tihomu ta yena. ^u ta kuma ku tsakeriwa ni ku vekiwa swinene kona, a kuma hikwaswo le'swi fanelaka.

(a) Khathaza Ndzhumeni ^u tekiwile ^{hi} Mahimbi Mahayi wa ka Xingange, a vuya hi xuma xa Gavaza Mahayi (Muehwechwe), Gavaza a a rhandza khathaza ngopfu, a ku i muharivo wa yena l'a vuyeke hi xuma xa yena. Leswi makwavo Mahimbi a a ri munhu wo kala a nga swi koti

ku hlayisa ndyangu hi nawu wa koma, a a ri yena Gavaza loyi a ambexaka Khathaza ni ku nwi singilela hi tihelo ra loko swa^{ku} dya swi laveka. Na vona vana va Khathaza a va tshama eka Gavaza leswaku Khathaza a ta swi kota ku hanya swinene a nga karhateki. Vana lava Gavaza a a tikarhata ku va ambexa ni ku va kurisa a ri yena. Leswi a a swi endla hi leswaku i vana va tihomu ta yena; ^u hlayisa XUMA xa yena.

(b) Nwamahlahle Mahlekete ntombhi ya ka Maluleke a a tekiwile ^{hi} Lulama Hlaisi wa ka Nkuma. Xuma xa yena xi ya vuyisa Minayo wa Muchwechwe a tekiwa ^{hi} Hunisi makwavo wa Nwamahlahle. Vaharivo lava a va rhandzana ngopfu; Nwamahlahle a a endlela Minayo hikwaswo leswi a swi kotaka hikuva a a ku: I wa tihomu ta mina. Loko a endzile e ka rikwavo Nwamahlahle a a nga karhateki, hikuva yindlu ya yena a yi ri koma, a a kuma ku rhurheriwa ^{hi} mihakari hikwayo.

3. Loko xuma le'xi lovolaka loyi wanhwanyana xi dyiwa hi makwavo a teka nsati ha ^w xona, hi wona mahanyela ya kona wolawo. Kambe a swi fani himasiku, nkarhi wunwana va tsandzeka ku hanyisana, kambe leswi a hi nawu, i ku tsandzeka ka vanhu. Nawu ha wona lowu wu nga ~~kambi~~ kombisiwa.

4 Manguvalawa a swa ha ri tano; hambi swi sala swa ha ri kona e ka vanwana, ku hlangana-hlangana ka tintaka ta vanhu swi endla le leswaku milawu yi fa ku nghena le'mintswaha. Nwana wo na teka o tiyela laha a ku rhandzaka a ya aka kona a nga ha vi na mhaka ni va ka vona. Na swona loko a teka a nga ha tika ^{ti} nati ku fambisa timhaka hi nawu. Vanwana vafana vo titekela e handle ka vatswari va vona; na swona a va lovoru; sweswo hi leswaku loko va karhatana vo hambana, kutani a swi vuriwi ^{ka} vukati, swi vuriwa ku homboloka, swi bihile; hikokwalaho ka swona va nge xilungu xi tisile ku biha.

5 Loko xuma lexi xi lovolaka wanhwanyana laha ndyangu xi dyiwa hi mukhalabye tata wa nhwanyana, a teka hi xona ensati, wansati loyi a nga swi ~~ni~~ kotu ku vula mana wa muharivo wa yena nkatikulobye, ^u nwi vula mana wa yena,

nwi vula mana wa yena hikuva hi yena loyi ~~am~~ a nga nwi velekelo xuma le'xi nga nwi vuyisa laha ndyangu. Ku nwi vula nkatikulobye ku ta va ku nwi sola; sweswo swi nyika vito ro biha e ka loyi a * solaka hi ndlela le'yo tano. ^u vuriwa munhu loyi a nga ri ki na ~~xi~~ xichavo. Munhu loyi a nga ri ki na xichavo ^u ni vito le'ro biha e xikarhi ka vanhu.

6 Xuma lexi hambu xi dyiwile hi tata-wa-^{muni} ~~mani~~, yindlu yona yi sala ya ha ri yindlu ya xuma xexo; loko nwini wa xuma a tile ku ta pfuxela laha kaya, yindlu ya yena hi yena le'yi nga ta nwi rhurhela. vaharivo lava va ta tsaka swinwe taphi leswi va nga tsakisaka swona loko xuma xi dyiwile hi ~~makwavo~~ wa nhwanyana.

7. Loko munhu a ri ni vasati vambirhi ^u ~~anwana~~ ni ^u ~~anwana~~ ^u tirhela ndyangu wa yena. Vana va xisati va yindlu yinwana va ta va xuma xo lovota vamakwavo. Xuma xa yindlu yinwana a xi swi koti ku ya tirhela yindlu yinwana. Loko xi yisiwa eka yindlu yinwana i milandzu. Wanuna a nga swi koti ku ~~taka~~ xuma xa yindlu yinwana a xi nyika ka yinwana. Loko swi ta endliwa hi ku rhula hi loko ku twananiwa. Wansati loyi wa muveleki va vana ^u fanele ku komberwa, va twanana swinene ni nuna. Na swona loyi wansati ^u ta va ni matimba e ka vasati lava va vuyaka hi xuma xa nwana kumbe xa vana va yena. Tindlu xuma a ti dyalani.

8 Vasati lava vambirhi loko ~~unwana~~ a veleka vana va xisati ntsena lo'wunwana na yena a veleka va xinuna ntsena, swi nga ka swi nga endleki leswaku vana lava va xinuna va kuma vasati la'va nga ta hlomela e ka ^m ~~vana~~ wa vona; manana loyi vana va yena va vuyisaka xuma ^u ni matimba hehla ka vavasati la'va vuyaka hi xuma xa vana va yena.

9 Nakambe loko e ka wansati loyi wa vana va xisati ko va ni mufana wumwe, xuma xi nga famba xi ya tekisa vafana va loyi ^u ~~anwana~~ wansati, va xi dya va ri karhi va swi tiva leswaku xuma lexi va ta fanela ku xi tlherisa, va xi nyika nwini wa xona e ^u ~~mi~~karhini ya le ndzhaku, loko a ta xi lava nwini ~~wg~~ vamakwavo.

(a) Xikombiso: Makhuza Khumalo ^w tekile nsati hi xuma xa makwavo wa yindlu yinwana. Loko mufana wa yindlu leyi xuma xi nga huma ka yona a kurile, ^w lavile xuma eka Makhuza. Makhuza nsati loyi a nga nwi teka hi xuma lexiya ^w kumile nwana wa wanhwanyana, kutani loko a lovoriwile xuma lexo xi tlhelele ku ya siva le'xi nga lovola mana wa koma.

(b) Gwambeni mavundza a a tekile vasati vambirhi. Hi vumbirhi bya vona va kumile swihlangi; loyi ntsongo wansati a a ri ni vafana vambirhi ni vanhwanyana varharhu, kasi lo'nkulu yena a a ri ni vafana varharhu ni nhwanyana wunwe. Hi loko Gwambeni a teka xuma xa nhwanyana lo'wunwana e ka yindlu le'yinwana a lovota mufana loyi a tlhandlamaka hosi, a ri karhi a ku: Xuma lexi i xa yindlu leyi, loko u kuma nwana wa wanhwanyana u ta teka xuma xa yena u ta siva lexi. Na swona loko u swi kota ku xi kuma handle ka ku yimela nwana, u to xi tlherisa.

10 Nuna wa vasati vambirhi lava ^w nwana wa vona a kumaka vana va xisati ntsena ^w nwana a kuma vana va xinuma ntsena, ^w tiva fanelo ya e matirhiselani ya xuma lexi. (1) Loko a rhandza leswaku ku rhula ku va kona lama matini wa yena ^w fanela ku twanana ni mama wa vana va xisati, a teka xuma a ya lovota vafana va yena, va nga vana va nsati lo'wunwana; kambe loyi a wavaka hi xuma lexi ^w fanela ku ta tirhela mana wa xuma lexi. (2) Loko a nga endli sweswo wa swi tiva leswaku huwa yi ta va kona. E xikarhi ka huwa leyi swi tiviwa swinene leswaku huvo yi ta ya yima ni loyi wansati: Xuma a xi dyelani. (3) Loko ku ri ni nwana wunwe wa mufana, hambu a nga teka xuma lexi a lovota vana va yena wa swi tiva leswaku mufana loyi ^w ta xi lava xuma lexi.

Xikombiso: (a) Ximatl Khumalo loko a nyikiwa xuma xa yindlu le'yitsongo ya tata wa yena a nga pfumelanga ku xi teka: a ku loko nwini wa xona a ta va a kurile hi nga ta karhatana, leswi ndzi nga ni nsati ku ngo va ku lava nsati wa vumbirhi, ndzi to swi tshika.

(b) Mawewe Chabangu a a tekile wansati hi xuma xa ku lovotiwa. A nyikiwa ntsengo wa nhwanyana wa yindlu ya vuvirhi laha a ku ri ni mufana loyi a nga madyandzhaka eka yindlu leyi. ^u tekile nsati wa ka Khumalo. Vito ra yena a va ku^u i Nwambharhuke. Nwambharhuke a fika a nwi velekela vafana ni vanhwanyana. Nhwanyana ^{wu} fawanyana a ya tekiwa a ka ka Tswungu. Loko mufana ^{ta} kurile wa yindlu leyi Mawewe a nga tirhisa xuma xa yona, ^{ku} hi loko a ta. Ndzi lava xuma xa mina. Mawewe hi ku swi tiva, a ku: Hi swona ndzi swi twile; a xi kona sweswi, famba ndzi ta ta ku tsundzuxa loko ndzi xi kumile. Hi loko Mawewe a ya e ka ka Tswungu a ya lava xuma le'xi nga lovola nwana wa yena, loko a xi kumile, a vitana vini va xuma va ta ta ^u teka.

// A swi end^lteki ku dya xuma xa yindlu yinwana, a hi nawu. Munhu loyi a tibohaka a xi dya ^w dya a ri karhi a swi tiva leswaku i nandzu ^w ta fanela ku wu rihha. Hikokwalaho a nga koma wanuna wa mu-Tsonga loyi a swi ringetaka. Loyi asa a swi endlaka hi xusopfa ^w ta ya ntlutluma ehubyeni.

Xindzimanyana xa 6. Nsati wa xuma xa nyuku (xo titirhela)

Nsati loyi ^w vuriwa "nsati wa nenge", hi leswaku nuna ^{loyi} ^w le huma a famba a tirha ku kuma xuma xo nwi lovola ha xoma. Xuma lexi xi vuriwa xa nyuku, kumbe xa matimba, hilaha vanhu va kotaka ku xi vula ha kona. Mhaka le'yikulu le'yi hambanyisaka mavulele hi leswaku swi huma e ritweni leri ri vulaka ntirho wa kona; ku tirha hi matimba, munhu a dzuka nyuku; ku famba munhu a ^l lava ntirho loko a ta kuma xuma lexi. Kwalaho swa twala leswaku vanhu hi ku hambana ka lomv va tshameke kona, vanwana va vurisa swinwana, vanwana na wona va vurisa swinwana.

(a) Loko tata wa munhu a ba Xuma a lovota nwana wa yena, nsati loyi hi yena nwini wa muti, ^w va va yena hi vona vini va muti; hosi ya vona wa xinuma hi yena loyi a nga ta sala a rimatshanweni ya tata

874

K24/11

wa yena. ⁿ ta va yena MUDYANDZHAKA; hi yena loyi a nga ta lawula hikwaswo.

Xiko..... Hlayisi Vutsulu a teka nsati wa yena wo nwi humesa elawini (Yandheya Tsanwane) a tekisiwa hi tata wa yena. A tlhela a teka Milarisi Mahela, na xona xuma lexi a ha ~~lexa~~ lovotiwa hi tata wa yena. Vana va Yandheya Tsanwane hi vona ⁱ voni va muti; hosi ya vona hi yena a nga sala a ri nwini wa muti wa Hlayisi. Vito ^r ya yena a a ri Masiya.

A Loko munhu a lo kandza timbuva a huma ku ya lava xuma xo ta teka wansati ha xona hikokwalano ka ku pfumala laha a nga kumaka koma xuma a endliwa hi vusiwana ^{byo} ~~ku~~ pfumala ni makwavo wa xisati, hambu a nga kuma xo tala ku ko a teka vasati vambirhi kumbe varharhu, loyi wo rhangana hi yena nwini wa muti; hi yena a veleka Mudyandzhaka. Hambu nuna loyi a ngo rhandza ngopfu loyi wa vumbithfi, a nga ka a nga swi kotu ku hundzuluxa a veka murhandziwa wa yena ku va hosi ya muti. Nawu wu ta mwi alela. Nsati lo'nkulu hi loyi a humesaka munhu e Lawini; Nhlampfi hi ya maengheno.

A Musuthu loko a tekile vasati hambu va ri vambirhi kumbe varharhu, loko a nga ya teka va vumune e ka ya kokwa wa yena, hi yena a nga ta va nwini wa muti; hi yena a nga ta veleka hosi ya muti lowu, hi leswaku loko tata wa vona a ta va a file, nwana lo'nkulu wa nsati loyi hi yena a nga ta va mudyandzhaka ni mulawuri laha mutini.

A Mhaka le'yi fanaka na yona manguvalawa hileswaku munhu wa swi kota ku ya teka nwana wa makwavo wa mana wa yena. Munhu loyi a a ri ni fanelo ya ku tekiwa hi tata wa yena, hi xi-Tsonga i nsati wa tata wa yena, kambe loko va pfumelelana wa swi kota ku nwi teka a va nsati wa yena. Kambe va fanela ku dyisiwa xivindzi, ku tsema vuxaka. Nsati lo'wo tano loko a fika laha ndyangu a kuma ku rhangile vanwana wa va kulela vasati la'vanwana.

Swi twala swinene leswaku mhaka leyi yi endliwa hi ku hlangana-

hlangana ka vanhu . Va-Tsonga va teka nawu wa xi-Suth^u, va ~~kanganyisa~~
 kanganyisela hi ku dyisa vanhu xivimdzi. Va ringeta ku dlaya
 ripfalo loko ri ku: A hi nsati wa wena, i nsati wa tata wa wena.
 A ku swi koti ku nwi teka. Yena a ku: ndza swi kota ku nwi teka
 hikuva hi dyile xivimdzi.

Nsati wa tata wa munhu, munhu a a nga fanelanga ku nwi teka.
 Munhu a nga swi koti ku teka mana wa yena. Kambe nawu wa pfumela
 leswaku loko rharha wa munhu a fa a siya vavasati la'vatsongo swa
 fanela leswaku vana va yena va va teka. Rifu ra mukhalabye ri
 pfurile ndlela. Swi endliwile hi ~~xi~~kwembu. (Ku dyohile ~~xi~~kwembu).

Xindzimanyana xa 7.

(a)

Loko wansati a hloma ^u nyikiwa swilo. Swilo leswi swi ta ka
 yena hi xivumbeko xa swibya. Ku ni mindyangu le'yi nyukaka, nwana
 wa la'vo tano va swi kota ku nwi hlomisa hi thokazi ra homu handle
 ka swibya swa ndyangu, (masanga, tinhlelo ni swintewana, swirhundzu
 ni ^(u)miakombe ni swinwana le'swi hlayeka).

Homu loyi loko yi nwi katile yi ta andza, ti tata tshanga. Tihomu
 leti xi ta va xuma le'xi nga a ta lovota evana.

(b)

Hilaha hi nga ^hkomba ha kona, xuma lexi a xi ⁱvuriwi leswaku
 i xuma xa manana, hambu leswi a nga ta na xona hi le ka rikwavo, i
 xuma xa tatana, hikuva manana i wa tatana. Swa manana hikwaswo i swa
 tatana. Nwana loyi ^ulovotiwiile hi tata wa yena, leswaku i xuma xo
 huma eka manana swo tiviwa ntsena hi va ndyangu. Xuma lexi loko xi
 vuyisa wansati ~~laha~~ ndyangu, nsati loyi ^uto fana ni vanwana vavasati
 loko a ri yena wo rhanganga ^ulaha mutini, ^uta va yena nwini wa muti;
 kambe loko a kuma ku rhangile ^uonwana kumbe vanwana, a nga ka a nga
 vi lo'nkulu ^uta va wa vuvirhi kumbe wa vurharhu hilaha a nga ta
 kuma muti wu yimile ha kona. Hambu ndzhaku nwana loyi a nga kuma
 xuma xa tatana a teka ha xona, a swi nga hundzuluxi vutshamo bya
 nsati loyi ~~laha~~ ndyangu lowu a kandzeke ka wona.

(c) Hi xona xuma lexi, loyi wansati nwini wa xona a nga vulavula ni nuna wa yena leswaku xuma lexi xi ya teka e karikwavo ka loyi wansati nwini wa xuma. Loko va twanana kunene^u ta ya lava nhwanyana le ka rikwavo. Nhwangana loyi hambi a tekiwile hi nwana wa nsati loyi, swi fana ni loko e ngi i nhlantswa ya yena nwini wa xuma.^u nhlantswela mana wa nuna.

(d) Tatana na manana loko va hlangela xuma leswaku va lovota nwana wa vona, xuma lexi xi ta endla entsengo wunwe, kutani nsati loyi^u to fana ni vanwana la'ya vuyaka hi ntsengo wunwe. Va lo pfunana ku kumela nwana endyangu.

Loko munhu a lovotiwile hi ndlela loyi e ka wansati lo'wo rhanga^u ta fika a tshamisa xitikweni xa mana wa nuna, a va yena a swekaka laha xitikweni. Loko ku ta wa vumbirhi, nsati loyi^u ta hu humesiwa mbita; loko ku ta wa vurharhu na yena loyi wa vumbirhi^u humesiwa mbita, sweswo-sweswo. Luya wo rhanga hi yena nwini wa muti, matlhari ni tinhonga ta nuna swi tshamisa kwahalahaya ndlwini le'yikulu. Xichavelo xa vona hikwavo i mana wa vona. Kambe loko mana wa vona a ta va afile, loyi wansati wo rhanga laha mutini^u ta sala a ri e matsharweni ya mana wa vona. Loko nuna a kariha, a ba vasati, loko va tsutsumela eka yena, a nga ka a nga ha va endlI nchumu, va khongerile hi yena, nuna^u ta chava ku va landzelela, hikuva loko va khongerile hi yena^u ta va a nga ha bi vona kambe a ba loyi va nga chavela ka yena ku ya khongela ha yena.

/. Mhaka yo hlamarisa ngopfu. E mhakeni loyi wo nga tinxaka hikwato ta misava ta twanana, hambi va ri valungu kumbe vantima. Loko Muchwechwe hosi ya tiko ra Risuthu (Basutoland) a vona leswaku mabunu ya South Africa va ta nwi tekela tiko^u lo ya khonza (ku tiveka ehansi ka) e ka hosi ya Manghezi. Valala va yena a va ha swi kotanga ku nwi hlasela va ya emahlweni, hi ku tiva leswaku va ta va va nga ha lwi na yena Muchwechwe, va ta va va lwa ni hosi ya Manghezi

2. Mahazule na Nwamantibyane tihosi ta vangoni loko va chava valungu Ma-Portugues va tsutsumela eka hosi Nghunghunyana. Valungu va te e ka Nghunghunyana; Tisa vanhu la'va nga chavela laja ka wena hikuva va pfulunganya tiko. Kambe Nghunghunyana a ala. Ku ala ka hosi leyi Nghunghunyana a ku ri ku sola tihosi ta valungu. Hikokwalaho ti nga nwi hlasela, ti nwi khoma, a helerwa hi vuhosi bya yena; kasi loko a a lo va yingisa a tlherisa vapfulunganyi va tiko ingi a ponile.

3. Nakambe hosi Mafefe wa Mahangala e xikarhi ka hosi Sikhukhuni na matiko ya Low Veld, ^u lo na lwa na Ngwanamohobe a hluriwa hiloko a tsutsumela eka hosi Maake loyi a a akile na hosi ya ka Nkuna Mohlaba. Leswi a a tsutsumele e ka tihosi leti, a a khongerile hi tona; loko a landziwa kona a ku nga ha lwiwi na yena ntsena; kambe a ku lwiwa ni tihosi leti Maake na Mohlaba (Mohlaba). Hosi leyi a yi swi kotanga ku tshika ku landza Mafefe, yi lo tsundzuka ntsena leswaku yi fanele ku rhamba tihosi tinwana ku ta yi pfuna hi ku vona leswaku loko a ri yena ntsena a nga ka a nga swi koti ku lwa ni tihosi leti Mafefe a nga chavela ka tona. ^u swi kotile ku rhamba tihosi ta le vuxeni hi vuyingyi bya tona ti rhangeriwa hi DIOS* (Mohajawela). Va tile, Maake na Mohlaba Va yi amukela nyimpi yoleyo, va lwa na yona va yi hlula, Mafefe a kota ku tlhelela e tikweni ra yena.

* Swikombiso leswi swirharhu a swa tihosi ta valungu ni tihosi ta vantima. Valungu ni vantima, ni vantima ni vantima. Hikwako NAWU lowu wu tirha hi ku fana; a wu hambuki ni switsanana.

Swi twala swinene leswaku nawu lowu MUXHU ^u wu kumile e ntumbulu ntambulukweni, vanhu va misava va nga si hambanisiwa, va hangalaka va tata misava.

Xindzimanyana xa 8. Nsati wo velekelo.

Ku velekeriwa nsati wa mhika.

1. Loko wamsati ~~na~~ ^u fika evukatini o yimisa sweswo a nga khomi

swihlangi, nuna ^{w ta} fanele ku nwi lavela tin'anga. Va ta rñadzeleka ni tin'anga va ko va vona leswaku hikunene va hlulekile, swa tsandza. Loko kutshemba ku herile, va ta tshamisa e hansi va yi vulavula hi xindyangu ku vona lexi va fanelaka ku xi endla. Vakonwana hambu va ri karhi va swi vona leswaku nwana wa vona a nga endli fanelo ya xuma lexi va nga xi amukela, a va swi koti ku rhangga ni rito, kumbe ku humesa ^{wu} nwana nhwanyana ku ya siva vuhava bya nwana wa vona. Mhaka yi to languteriwa eka yena muteki loko a ta tlhela a vuya a ta kombela ku nyikiwa wo ta velelela makwavo vana.

2

Loko vateki va swi vonile leswaku va nge pfuni nchumu hi ku tama va ha hlwela ku ya tivika hikuva va swi vonile leswaku nsati loyi i mhika hikunene, a nge heli hi ku huma nchumu, va to rhuma ntsumi ku ya lava nhlantswa. Mmhu loyi ^w vuriwa nhlantswa hikuva ^w ya nhlantswela makwavo; a hi vukati bya yena, i vukati bya makwavo, kutani makwavo a nga byi koti vukati lebyi hikuva leswi a laveriweke swona a nga swi koti ku swi endla, ku nga ku veleka vanhu. Loyi a nwi landzaka a hi vukati bya yena, hikuva kumbe a a nga ti ya kandza kona loko o nge makwavo ^w khoma tinhloke.

3

Ku rhangga ka ntsumi, Mapoto Ximati Khumalo u vitaniwa hi hina wena Khumalo, hi nge u hi yela e ka Nkhwaxu (Muzamane) hi nsati loyi wa hina a nga khomiki tinhloke, kutani ke hi nge hi rilela kwihi-ke? Xana va ka Nkhwaxu a va byi voni vusiwana bya hina xana? Hi ri hi ringetile leswi hi nga swi kota, hi tsandzekile. Hi ta rilela kwihi loko ku nga ri ka nwina vatatana.

4

Khumalo na yena ^w ta fika a enghena hi ^{wu} nwana nkulukumba hambu wa xisati hambu wa xinuna; E ka yoloye na yena ^w ta ku: Ndzi rhumiwile hi va ka Khosa. Khosa ^w ri: Nsati wa vona ^w lo tshamisa; va ringetile hikwaswo leswi va nga swi kota, va tsandzekile, kutani va ri hi rilela kwihi?

Va ka Nkhwaxu va ta sala va

5. Va ka Nkhwaru va ta sala va pina timhaka: A a na hi swi vona, a hi lo yimela rite ra vakonwana. Namuntlha va vulavurile. Vanhu lava i vanhu, khombo swo va sweswi loyi wa nwana wa hina Xikwembu xi nga nwi tsona mbeleko. Leswi makwavo a nga kona, Milarisi, a nga to ya nwi nhlantswela. Kunene va vulavula va hlangana, va vitana Milarisi va nwi komba timhaka. Yena a nkhenza.

6. Va ka Nkhwaxu va ta tlhela va rhuma ntsumi yi ya tivisa va ka Khosa leswaku va ta, va ta ta teka ndzisana ya nsati wa vona, a nga Milarisi. Loko va swi twile na vona va nkhenza, va teka Milarisi. Milarisi a kandza vukati, a velekela makwavo vana va xinuna ni va xisati.

* Hi xi-Tsonga a swi endleki ku yisa nwana ku ya nhlantswela makwavo loko rito ri nga humanga ni vakonwana. Hambi ku ri ku ya nwi nhlantswela a ri karhi a hanya swinene, a ri ni vana va yena, kumbe ku ya hikokwalaho ka khombo ro ka yena lo'wo rhanga a nga kumi swihlangi. Hi mathhelo hikwawo ku fanele mukonwana a rhanga a va yena a vilelaka, kutani a hlamuriwa.

2. Loko wansati a veleka vafana atsena tin'anga ta swi kota ku hundzula mbeleko, wansati a kuma ni vanhwanyana. Na swona xi-Tsonga a xi bohi vakonwana leswaku leswi nwana wa vona a velekaka vafana ^{en} ntsana ku fanele ku humesiwa ^{nu} onwana a ta velekavanhwanyana kumbe ku anwisa vafana lava.

3. Loyi a hlawuriwaka ku ta ta velekela makwavo i ndzisana ya yena loyi wa velekiwaka hi manana wunwe ni tatama wunwe. Swa endla leswaku ku yiwa e ka yindlu yinwana; kambe leswi swi endliwa loko munhu loyi a nga ri na makwavo va vatlhandlamani. Na swona manana lo'wa yindlu le'yinwana a nga ala loko va nga hanyisani swinene.

Nkarhi wunwana loko nhwanyana loyi a nga ri na makwavo wa xisati, a nga ri na makwavo e ka vakatikulobye va mana wa yena, va

swi kota ku ya lava e ka vana va makwavo a ya kandzela hahani wa yena.

4. Nsati loyi a taka laha vukatini ku ta velekela ^{wu} nwana e vana, yena a nga na yindlu; ^u tile ku ta veleka vana. A nge swi koti ku langutela leswaku siku rinwana a nga tshuka a va nsati lo'nkulu laha mutini. Yena ^u tiviwa a ri matshanweni ya loyi a teleke ku ta aka yindlu ya yena hi ku nwi velekala vana. Vana va yena hi vona va nga ta va ni ndzhaka laha mutini hikuva i vana va luya wo kala vana.

Xikombiso.

Musomi Mpopi wa ka Xingange a a tekile Khohlisa nhwanyana wa ka Makaringe. Khohlisa a fika a tshamisisa xisweswo a nga kumi swihlangi, hiloko Musomi a ya teka ndzisana ya Khohlisa, Mbilanyana, yena a fika a nwi velekela vana va xisati ni va xinuna.

5. XUMA xo lovoia nsati loyi wo ta velekela wunwana e vana a hi ntsengo lo'wu ^u teleke; hikuva xuma xi humile, kutani loko va ku hi rilela kwihl, hi leswaku leswi nwana wa nwina a nga hi bindzuleriki nchumu, xana xuma xa hina xi to lova xana? Kwalaho hambu ntsengo wu nga hetiseki a swi vilerisi munhu wa lava va amukelaka xuma.

Mhaka loyi yi hambene ni ya loyi a tekiwaka ku ta ta kuma makwavo kumbe hahani wa yena (vanhu lava va ri karhi va kama swihlangi). Kwalaho, hilaha swi nga kombiwa ha kona kunwana, ntsengo wa nhlantswa wu tlula wa loyi a hlantsweriwaka. Swi engeteriwa hi homu ya vuhlantswa. Nhlantswa yi lovorwa hi £60 kasi nwini wa vukati yena ^u lovorwa hi £55.

6. Mukonwana ^u fanele ku tsundzuxa vatswari va nsati loko a lava nhlantswa yo ta velekela loyi wo kala a nga kumi swihlangi. Hilaha hi nga komba ha kona, hambu va ri karhi va swi vona, a va swi koti ku nwi rhangela. Hi yena loyi a fanelaka ku tivika, kutani a ta hlamuriwa. Hambu va ri vona khombo va chava ku rhangela emahlweni.

Bobobo xikwambana ^u tekile nhwanyana wa ka Nkhwashu. Nhwanyana loyi a nga helanga hi ku kuma xihlangi. Vakonwana a va swi kotanga ku nwi nyika ^u nwana wansati a nga va tsundzuxanga. Va tshamile va ri karhi va ri vona khombo ra yena. Kambe siku a nga ya lava nhlantswa va nwi nyikile yona hi ku hatlisa. Va nwi nyikile Somisa nwana wa makwavo a ya kandzela hahani wa yena. Yena ^u fikile a kuma swihlangi.

Xin^dzimanyana xa 9. Nhlantswa ya loyi a yeke ekaya hikokwalaho ka ku pumbiwa vuloyi.

1. Wansati e vukatini loko va ku loko va hlahluva swo/karhata ku ya biwa yena va ku i NOYI, ku to tihlamulela yeⁿna. Nuna wa yena a nga engheni e timhakeni le'to tano. Yena ^u ta fanela ku ya e karikwavo a ya va tivisa leswaku ^u biwile kambe ^u pumbiwile vuloyi. Varikwavo va ta twa timbilu ku vava loko nwana wa vona a pumbiwa vuloyi kasi i swilo leswi va nga swi tiviki vona laha mutini. Va ta humesa tihomu timbirhi ta mubejo; na swona va ta va va ri ni mali leyi yi nga ta hakela ndleve (munhu loyi a nga ta rhuamiwa hi HUVU ku ya yi twela le'swi nga ta vuriwa hi mungoma). Loko va hleengeletile ^h xikwas le'swi fanelaka ntirho lowu va ta ya nyela loyi a nga va pumba leswaku vona va lulamile.
2. Va ta famba ku ya e MUNGOMENI. Loko va sika va famba hikwavo la' va nga hlawuleriwa wona ntirho lowu, MIBEJO yi ta ya sala e hubyeni laha va humaka mungoma lowu va sukela koma. Va nga sukela e HOSINI kumbe va sukela e NDHUNENI.
3. Loko a ya vuya a khamile, xuma xa ka vona xi ta va tlhelela hik- hikwaxo. Va ta kuma tihomu timbirhi leti mupumbi a nga BEJA ha tona. Yinwe i ya HUVU, ^u yinwana yi ta va ya yena mupumbiwa hikuva ^u khamile.
4. Loko a ya biwa hi mungoma, swi tiya leswaku i NOYI ^h ni kunene, tihomu ta vatswari ti ta lova ti riha muloyiwa. Yinwana yi sala e HUBYENI, na yena muloyiwa a teka le'yinwana a yi tlhava, yi dyiwa.

- 5 Leswi swi nga vuriwa hi mungoma, hi swona, NSATI loyi i NOYI.
Nuna wa yena a nga swi koti ku nwi hlongola, i noyi wa yena, ^u fanele
ku fa na yena. Loko a ri wo hlongoriwa e tikweni ^u to hlongoriwa ni
noyi wa yena. KHALE NOYI A VO DLAYA Manguvalawa i xilungu, vo hlongola,
a va ha dlayi hi ku chava tikosi ta valungu.
6. Loko noyi a kumiwile ^u o dlawa. Timhaka ti herile. Leswi mungoma
wu sukelaka e hubxeni, ^u timhaka ta tiko, swi le mavokweni ya tihosi.
^u Swa vonaka leswaku loko a dlawile hilaha tihosi ti pfumeleke
leswaku ^u fanela ku fa, nwini wa xuma a nga ka a nga swi koti ku ya e
ka vatswari a ya lava xuma. Ngati ya NOYI loyi yi ta laviwa ehenhla
ka nhloko ya yena nwini, ^u file hikuva i mudlayi. Loko a nga dlayiwi
nuna wa yena ^u to tshamisa na yena, i noyi wa yena, a nga swi koti ku
nwi hlongola; hikokwalaho ku hava nhlantswa yo siva munhu loyi a nga
pumbiwa VULOYI. A nga mukisiwi kaya munhu loyi, wo titshamisela e
vukatini va ri karhi va ku i noyi.
- * Xikombiso: Madzovo Madale wa MULUNGUWAXUMA a a tekile nhwanyana wa
ka Xikhatana, vito ra yena va ku i Nwanyehelana. Loko a ri kwale
vukatini e ka nuna wa yena Madzovo, ku lova xihlangi e ndyangu, kutani
loko va kamba, ku kumeka leswaku ^u xihlangi lexi xi dlayiwile hi yena
Nwanyehelana, i NOYI. Kutani a pumbiwa. Nwanyehelana a muka ku ya
vikela va le kaya leswaku yena va nwi pumbile vuleyi. Leswi tata wa
vona a a lovile, ku sele Maxele nwana wa yena lo'nkulu, yena
Mudyandzhaka, ^u hiloko a hmesa tihomu timbirhi to beja, na vona va ka
Mulunguwaxuma va endlisa xisweswo, kutani ku humiwa. Mungoma wu ya ba
Nwanyehelana. Madzovo loko a vona leswaku nsati wa yena ^u yile a ya
wa le' mungomeni, a ku a ndzi lavi noyi a a fambe ni vana va yena.
Kambe Mukhalabye Mulunguwaxuma, tata wa Madale, a nga pfumelanga le ^u
swi nwana wa yena a swi vulaka. Yena a ku ku ngo famba Nwanyehelana
hikuva u ri a wa ha nwi lavi, kambe loko va ri vana i va hina.
Kunene Nwanyehelana a tikhomela ndlela a ya eka rikwavo. ^u Maxele hi ku
chava ku karhata ka timhaka ta muxaka lowu, hiloko a ya vika mhaka
leyi e vukosini. Vukosi byi ku: Wena u nge swi koti ku hlongola e ^u
makwenu, wo ya tshamisa na yena hi to vona leswi timhaka ti nga ti

fambisa xiswona. Maxele a tlhelela ekaya a ya tihlayisela zekwavo.
Mhaka yo tshamisa sweswo.

* Ku ni timhaka timbirhi kwala. (1) Va ka Mulunguwaxuma a va swi kotanga ku ta lava xuma hikokwalaho ka leswi Nwanyehelana a nga va velekelana tinhloko. Kambe swa tiviwa leswaku vuloyi byi kum^uwa e veleni; ^{byo k'anwiwa} kwalaho leswi Nwanyehelana a nga noyi ^u velekile valoyi hikuva va anwile eka mana wa vona. Kokwa wa vona ^u arile ku va hlongola ni mana wa vona, a ku i ngati ya yena. Madzovo, tata wa vona ^u va hlongole ni mana wa vona ^u hi leswaku na vona vana lava va byi anwile, i valoyi. Hambi va fambile ni mana wa vona mhaka hi leswaku va ta vuya loko va kurile. (2) A va swi koti ku ya lava xuma hikuva i noyi wa vona. A va swi koti ku nwi teka, vo na vona va nwi dyuhatile, va nwi cukumeta, kwalaho a va vuyeriwi hi nchumu.

Manguvalawa swa endleka ku tshika ^u wansati hikokwalaho ka vuloyi. Hambi swi nga kalangi swi ya e ku hlahluveni, swi kumiwa hi mungoma, munhu a nga swi kota ku tshika nsati hikokwalaho ka ku tsundzuka leswaku nhwanyana loyi a nga va a lowa, hambi swi nga tiviwi swinene.

(a) Fukuzela Nghamuni a cherile xuma ku lovola Yandheya Hlangabeza. ^u te a nga si hlomisa ko twala leswaku ^u Dukuza wa ka Nhlongo i ^u tata wa nhwanyana loyi. I makwava wa mana wa yena. Dukuza ^u biwile hi mungoma va ku i NOYI; kutani ^u fukuzela a ku a ndzi nga swi tivi ^u hi leswaku ndzo teka noyi, a ndzi ha nwi lavi, ndzo lava xuma xa mina xi tlhela. Vukatani byo fisa sweswo.

Xindzimentaryana xa IO. Nsati wo pfula yindlu. (wo pfuxa xitiko).

1. Ku fa kumbe ku lova ka wansati loyi a nge vukatini a swi dlayi ku tswalana ka mindyangu leyi a yi hlanganisiwile hi ku tekana. Loko a fa, a siya swihlangi, ku tswalana ka ha bohiwile ngopfu hikuva ku tekana koloko a ku lava ku hlangana ka mindyangu; kasi loko a fa a nga siyanga nchumu, ku tswalana ka mindyangu leyi ku nga va ku fikile makum^u hi rifu ra yena.

2. Loko wansati a ri evukatini, kutani a lova a ha ri wuntswaha, a ri karhi a kuma swihlangi, ^w nyikiwa wo ya pfula eyindlu. Kambe i mhaka le'yi nga e rivaleni leswaku vanhu hikwavo va yi vona, ni leswaku swa fanela leswaku vakonwana va swi vona leswaku nuna loyi a loveleke hi ndyangu ^w fanele ku kuma wo ya pfula yindlu, hambani swi ri tano a va nwi rhangeri muferiwa; i mukonwana wa vona. Hi yena loyi a fanelaka ku tisa rito. Rito loko ri fikile vakonwana va ta nwi nyika ensati.
3. Ha kanyingi nsati loyi a nyikiwaka yena i makwavo wa loyi a nga lova; nwana wa mana wa yena, ndzisenana ya yena. Loko ku ri hava yoloye ku nga ha kumiwa wa yindlu yinwana; na swona loko ku ri hava lo'wo tano, ku nga ha laviwa nwana wa makwavo wa mufi a ya kandzela hahani wa yena, kumbe a ya teka ndhawu ya hahani wa yena, a sala a ^w wundla ni ku kurisa swihlangi le'swi siyiweke.
4. vakonwana loko va kambile timhaka ta rifu va ta rhuma ntsami yi ya komba leswi nga humelela, hambani leswi va swi tivaka. I fanelo le'yi tiviwaka leswaku a va yi hi nomu ntsena, ku fanele ku huma xanchumu lexi va vulavulaka ha xona. Va nga ya ni homu. ^w Ndzi rhumiwile hi va kamani va ri va lo sala e rivaleni; swihlangi ^w hlupheka hi ku pfumala loyi a nga swi hlayisaka. Hambani ko va ni swa ^w ku dya, swihlangi swo dlawa hi ndlala hi ku pfumala wo swi swokela. Va ri rhohe hi leru. Xana mi nge hi pfuxeli yindlu le'yi nga hi wela-ke?
5. Lavaya loko va sele va yi vona mhaka va ta hlawula nhwanyana loyi va pimaka leswaku swa fanela ku ya pfuxa ndyangu lowuya, va va nyika yena a ya kurisa ni ku wundla swihlangi leswiya swo siyiwa, ni ku ya emahlweni ku andzisa muti lowu makwavo a nga lo wu sukela a ha ri ni matimba yo wu andzisa. (^w lo fa a ha veleka).
6. I fanelo leswaku mukonwana ^w a yisa rito, hikuva loko o miyela ntsena, a nga vuli nchumu, lavaya a va swi koti ku nwi rhangela; hikuva ku ni leswaku kumbe ndyangu lowu a nga wu tsakeli. Kasi loko a tisa rito swi komba leswaku ndyangu lowu wu kona e mbilwini ya yena, wa wu rhandza, a nga swi lavi ku hambana na vona; hikokwalaho a vuyaka ku ta

tivika leswaku ^u lo sala erivaleni. Kwalaho na vona vakonwana va tiya matimba loko va yisa nwana wa vona kwale ku nga fela makwavo.

1. Xikombiso: (a) Vusiwana nwana Hunisi wa ka Maluleke a a tekiwile hi nuna wa ka Tshimbane. Vusiwana ^u tshamile malembe yo ^l taka evukatini a a nga kumi xihlangi. Tin'anga ti laviwile ku fikela laha swi vonakaka leswaku a nga ka a nga ha kumi nchumu. E ku heteleleni nhwanyana wa ka Maluleke a lova, a nga siyanga nchumu. Loko swi herile swa milawu ya kona ni nkosi, hi loko va ka Tshimbane va ta ta, va ku: "Hi sele erivaleni kutani hi nge hi rilela kwihl?" ⁿⁱ Nhwanyana a a ri kona eka Maluleke loyi a a ri ndzisana ya mufi, kambe hi ku vona vutomi bya nuna loyi a a tekile mufi byi nga va tsakisi, va kaneta ku nyika ^{nu} nwana nhwanyana. Va ka Tshimbane va lava xuma xa vona; hi loko va ka Maluleke va va kutsulela xuma xa vona.

2. (b) Khanyakude Xivodze wa ka Makaringe a a tekiwile hi Madivula wa ka Dzundzule. A kandza vukati bya yena. A kuma swihlangi swirharhu, vafana vambirhi ni nhwanyana. Ndzhaku ka swona a khomiwa hi vuvabyi, kutani a ^l koma, (a fa). Loko va vona leswaku va wele hi yindlu va ka Dzundzule, va ya e ka Makaringe va ya nwi komba leswaku va lo sala e rivaleni, (hambi leswi a a swi tiva hikuva milawu hikwayo a yi endlwile, ni nkosi wu herile), ni vana va xaniska hi ndlala hikuva a va na wa va languta ni ku va swekela. Va ka Makaringe a na va yi vonile mhaka, va lo yimela rito ra mukonwana. Ndzhaku ka masikwanyana ko ~~va~~ va loko byalwa byi lulamile, va vitana vakonwana. Loko va tile, va nyikiwa swa ^u kumadya sweswo, va dya. Loko swi ve tano, va vitanela vakulukumba e tlhelo, va ku ka vona: Dzundzule, u vitaniwile hi hina, khombo ra nwina i khombo ra hina; a hi nga swi naverisanga xiswona, kambe swi lo va ni Xikwembu xi nga hi endla nsele. Kutani Makaringe ^u vula sweswo ^u ri: "Rimbilana hi yoloyi, a ya swekela vana va makwavo, ni ku yisa e mahlweni muti wa ka Dzundzule. Loko mi swi twisisa hina hi vula sweswo. Mi nga nwi teka mi famba na yena." Dzundzule a tlangela hi mandla mambirhi, kambirhi na karharhu. Va ku hi nkhemisile, swi to lulamisiwa hi ndlela ya swona, a ta, ku nga ri ku nwi teka namuntlha.

Loko swi lulamisiwile, ku swekiwa mabyalwa va nwi hlomisa.
 Va ya fika, va languteriwile swinene, va tlhaveriwa, va dya, va tsaka.

* Xikombiso (a). Nsati lo'wo tano loko a va lo twanana
 a nyikiwa nhlantswa lo'wa ka Tshimbane, nhlantswa leyi a ya ha lovorivi
 va nga ha humesa tihomu tirharhu kumbe ntlhanu. A swi nga si boha,
 hi leswi xuma xa vanhu a a nga si^{xi} tirhela. A nga si xi bindzurisa hi
 ku veleka swihlangi.

* Xikombiso (b) Vansati la'vambirhi i vo pfula yindlu;
 kambe timhaka ta hambana hikuva loyi^{swana} pfula yindlu le'yi nga
 hava swihlangi; kasi loyi^{swana} pfula yindlu le'yi nga ni
 swihlangi, leswaku a ya swi undla ni ku swi hlayisa. Kutani loyi wa
Vumbirhi vansati wa lovoriva, Kwala ku fanele ku huma homu ya ~~subla-~~
VUHLANTSWA. Yena matshanweni ya ntsengo wa tihomu ta khume na yinwe
 le'ti vuyisaka wansati halelo ka Nkuna (tikweni ra hési Mohlaba)
^W humeseriwa tihomu ta khume na timbirhi; loko yi ri mali ya tipondo
^W lava ntlhanu wa makume na khume rinwe £60.

* ~~Wansati~~ wansati loyi a landzaka wansati^{swana} e vukatimi bya yena
^W vitaniwa NHLANTSWA. Hambi a ya kona ku ya nhlantswela makwavo loyi
 a hanyaka kumbe loyi a feke; hambi ku nga va ku ya nhlantswela hahani
 wa yena loyi a feke kumbe a ha hanyaka; hambi swi vuriwa ku ya ~~kanda-~~
 kandzela swihlangi, hambi ku ya velekelela makwavo kumbe hahani wa yena
 swihlangi, ku hava mavito yo tala hi xi-Tsonga. Munhu wo tano i
nhlantswa; wo pfula yindlu hikuva makwavo a nga fa; kambe i nhlantswa.

Xindzimananya xa II. Wansati wo tekiwa hi wansati.

| Hi vurile leswaku wansati wa teka nsati loko a ri ni xuma.
 Leswi wansati a nga nwana wa nuna wa yena, hikwaswo leswi a swi
 tirhaka^W tirhelaka nuna, xuma lexi i xa nuna. Loko a teka wansati a
 nyika nuna wa yena, swi fana ni loko loyi wansati a ri nkatikulobye;
 kambe a nga swi koti ku nwi vula nkatikulobye, ^W nwi vula mana wa yena
 Kutani na yena a nga swi koti ku nwi^W vula nsati wa yena, hikuva i nsati
 wa nuna wa yena; kasi na yena nwini i nsati wa nuna yoloye nakambe.

2. Kambe swa endleka leswaku a teka nsati loyi a nga wa yena. ^unsati loyi a nga wa yena hi xiviri, ^utekela va ^uka vona leswaku a ta ~~xita~~ vitaniwa hi vito ra ka vona. Loko a kanerile ni nuna, va twanene, a nga lava nhwanyana a nwi teka, a nwi nyika ^unhwana wa rikwavo leswaku a nwi velekela vana. Loko a nyikile makwavo, swo fana ni loko a le ba xuma a lovota makwavo. Mhaka ya muxaka lowu a yi talanga; wo nge i xilo le'xi nga kumeka hikokwalaho ka ku hlangana-hlangana ka tinxaka ta vanhu. Kambe swa twala leswaku loko vanhu mi tshamile na vona malembe yo tala mi teka mikhuva ya vona ya hundzuka ya nwina.

(a) Xikombiso: Ndlhovukazi Mahetana a a tekiwile ka ka Mulondzo. Nuna wa yena a a ri Dambuza. Ndlhovukazi a a ri muvumbi wa timbita. A a xavisa timbita a kuma mavele ni mali. Timbita leti a ti xaviwa hi va le kule ni le kusuhi. Mavele a ma xavisiwa ma kuma timbuti, na tona timbuti a ti kuma tihomu. Endzhaku ka malembe ma nga ri mangani a va ni swilo swo tala ngopfu. A lovota nuna wa yena. Hi leswaku nuna wa yena a teka vasati hi xuma lexi. ^utekile vasati vambirhi hi xona. Vasati lava a va nwi vula mana wa vona hi nawu; hikuva i va xuma xa yena. Kambe i vakatikulobye hikuva va kandzile na yena vukati byinwe.

(b) Mahetana, tata wa Ndlhovukazi, a a ri ni vana va vafana. Hiloke Ndlhovukazi a teka nsati loyi a nga wa yena; a nga nwi nyiki nuna tanihi la'vo rhang a vambirhi. Kambe a tshamisa na yena, a ri karhi a nwi nyikile makwavo leswaku a nwi velekisa swihlangi. Ndzhaku ka mi^(u)karhi, a na nsati loyi a ri ni swihlangi swirharhu nuna wa yena a nwi teka a ya tshamisa na yena. Vana lava ^eleswi va vitaniwaka hi vito ra le ka loyi wansati swa fana ni loko a bile xuma a lovota makwavo. Loko a ha tshamile na yena a va ku nsati wa loyi wansati. Kambe leswi ndzhaku a nga suka a ya ka loyi a nwi kumisaka swihlangi swi tikombile leswaku a a lo lovolela makwavo.

Xindzi^mhangana xa I2. Nsati wa ndzhaka.

Nsati wa ndzhaka ku vuriwa loyi a loveriweke hi nuna wa yena kutani a sala a tekiwa hi makwavo wa loyi a feke.

Nsati wa adzhaka a nga va nsati wa tata wa munhu, wa makwavo wa munhu,
wa kokwa wa munhu.

1. Rharha wa munhu loko a fa a siya nsati loyi a ha ri ki wuntswha kumbe vasati la'va ha ri ki vantswha, a va swi koti ku sala va tshamisa va nga tekiwi; va fanela ku tekiwa va veleka swihlangi, hikuva hi ku fa ka nuna wa vona va lo tsemiwa, kasi a va ha ri ni matimba ya ku andzisa muti, va wu yisa emahlweni. Loko wanuna a ri ni nwana wa xinuna loyi a nga swi kotaka ku sala a teka vasati la'vatsongo lava, kumbe nsati loyi ntsongo loyi, ~~wa~~ swi kota ku teka. Vasati lava a va andlalela tata wa yena ~~sangu~~,¹ va mana wa yena; kambe swi vuriwa ~~leswaku~~ ku dyohile ~~kwikwembu~~ xi nga xona xi vangaka rifu; kwalahob swa fanela leswaku a teka. Vana lava a va veleka a va vuriwi kumbe a va vitaniwi hi ~~vito~~ ra yena kambe va vitaniwa hi vito ra tata wa yena, hambi va ri vana va yena ~~wa~~ va'va humaka e nkaveni ~~wa~~ yena, va vuriwa ~~makwavo~~.

* Xikombiso: Nuna wa ka Gawana, Magwaza loko a fa, a a siyile nsati loyi a a ha ri ntsongo, a ~~wa~~ ha ri wuntswha. Magwaza a a ri ni nwana wa wanuna loyi na yena a nga ni vasati vambirhi; vito ra yena a a ri Muswazi. Muswazi a sala a teka Munene, nsati wa tata wa yena, a veleka na yena vana. Vana lava va vitaniwa vana va Magwaza, hambi leswi va nga velekiwa hi nwana wa yena Muswazi.

2. Loko a ri wansati loyi a siyiweke hi makwavo wa munhu swa hambananyana ni swa xi-Sutho. E mhakeni le'yo tano, loko ~~wa~~ vana va munhu va ri varharhu, va ri ni mindyangu ya vona, ~~loko~~ ko tshuka ku file loyi wa le xikarhi, a siya nsati wa yena, nsati loyi ~~wa~~ fanele ku tekiwa vundzhaka hi ~~shwana~~ wa vana lava. Hi xi-Tsonga ~~wa~~ tekiwa hi loyi wa ndzisana. A nga swi koti ku tekiwa hi loyi wa hosi hikuva i tata wa vona, ~~sele~~ e matshanweni ya tata wa vona; nsati loyi e ka yena i nwingi. Hosi yi teka vasati va tata wa ~~yona~~.

* Xikombiso: Kambe kwalaha mutini wa ka Gawana, Magwaza a a ri ni majaha marharhu. Hikwavo a va tekile vasati, va ri ni mindyangu ya vona

Swi nga si ya kule hi loko loyi wa le xikarhi a lova. Loko a file swi vonaka leswaku loyi a felweke ^u fanele ku tekiwa ^{vun}ndzhaka, kwalaho a tekiwa ^{hi} Mageza, ndzisana ya mufi; a nga swi kotanga ku tekiwa ^{hi} Muswazi hosi ya mufi. Muswazi ^u tekile ^{vun}ndzhaka loyi a a ri nsati wa tata wa yena; kutani nsati wa ndzisana ^u tekiwa hi ndzisana ya yena.

Note: — Vanwana va teka nsati wa ndzisana, kambe a hi swinene, a swi le nawani.

Loko a ri nsati wa kokwa wa munhu, ntukulu wa teka ndzhaka. Loko ku nga ri na vamakwavo wa mufi la'va tlhandlamanaka na yena, kumbe va yindlu yinwana, a nga ya tekiwa hi ntukulu leswaku a nwi velekisa swihlangi.

* Xikombiso: Madale Nwana wa Saaphuli nuna wa ka Malaleke ^u lovile a siya nsati wa yena a ha lo tivula kanwe. Kutani leswi a a ri xihlangi a a nga swi koti ku tshamisa ntsena, ^u fanela ku veleka. Kutani leswi Madale a a nga ri na makwavo wa xinuna, nsati wa yena ^u tekiwile vundzhaka hi nwana wa hahani wa yena, hi yena a nga sala a nwi velekisa swihlangi.

o Ku fanele ku tsundzukiwa leswaku nsati wa ndzhaka va teka a ha hanyelwa. Loko ku ri karhi ku akiwile miti khale, vanhu va ka rixaka a mi tivana swinene, kutani xikanwe khombo ri humelelaka, wansati a felwa hi nuna, loko va ku ^u ganga mani, yena a a tiva ~~xika~~ xikanwe loyi a nwi vonaka a nwi vula munhu; kutani a ganga yena.

Vana lava va dya ndzhaka leyi ~~...~~ tata wa vona a nga fa a yi siya. E ka nuna loyi a salaka a va veleka a va na nchumu. Yena muveleki loyi a velekela ni ku hlayisela loyi a nga fa. Hikokwalaho ndzhaka ya ^{va} yana la'va velekiwaka hi le'yi nga ~~siya~~ siyiwa hi tata wa vona, loko a nga siyanga nchumu, i vusiwana bya vona.

1. Hilaha rito ri vulaka ha kona^u nsati wo ngheniwa ku vuriwa nsati loyi a feruweke hi nuna wa yena, kutani a fanele ku sala a hanya ni ^{wu} ~~nw~~wana wanuna hi mukhuva wa nuna ni nsati. Wanuna loyi ^{wu} ~~nw~~ nghena e ndlwini leyi hi ndlela leyi nwini wa yona a a nghena ka yona hoko a ha hanya.
2. Hi xi-Ngoni (xi-Xhoza kumbe xi-Zulu) ku nghena hi loko wansati a feriwile hi nuna a nga ri na nwana wa xinuna loyi a nga yena a nga ta sala a ri MUDYANDZHAKA, kutani ku nghena e ndlwini ya yena wanuna wa rixaka ra ka nuna wa yena loyi a feke, leswaku a ta nwi kumisa mudyandzhaka. Mhaka leyi yi endliwa hi ku pfumelelana, ni ku twisisa ka loyi wansati. Hi leswaku a nga sind³isiwi.
3. Na swona loko a siyiwa a ri ni nwana wa xinuna loyi a nga ta va mudyandzhaka ku nghena ku endleriwa ku andzisa na kambe rixaka ra loyi wanuna loyi a feke, a ha rhandza ku andzisa muti wa yena.
4. Loko na swona nsati loyi a ngheneriwaka a ri loyi a endleriweke ku veleka hosi ya tiko, timhaka leti hikwato ti fanele ku tirhiwa hi ku pfumela ni ku lungisa ka tiko le'ri lavaka hosi. Vana lava a va nga vi va loyi wanuna a nga nghena lahaya ndlwini, kambe va ta va vana va loyi a nga fa, swi to va tanihi loko o nge i vana va yena la' va humaka e nkaveni wa yena.
5. Hi xi-Tsonga swi kona swilo leswi. Hilaha swi nga kombiwa ha kona, vasati la'va tekiwaka hi ndlela leyi va vuriwa vasati va ^{ZH} ~~NDZHAKA~~ (ndzhaka). Swi kombiwile leswaku loko wansati kumbe vavasati va feriwile hi nuna, nkosi ni mikhuva hikwayo ya wona swi herile, va hlengeletwa, leswaku va GANGA e xikarhi ka vanakwavo va loyi wanuna laa feke. Kwalaho ^{wu} ~~nw~~wana ni ^{wu} ~~nw~~wana ^{wu} ta tilangela loyi a nwi tsakelaka a nwi rhandzaka. ^{wu} nsati wa ndzake va dya a ha hangelwa. Hikokwalaho ku hava ku ngghena hi xi-Tsonga; ku ni Nsati wa ndzhaka.

vana va nsati wa ndzhaka i vana va tata wa vana loyi a nga fa;
va kuma ndzhakaga ya vona hi ku landzelelana ni vamakwavo lava a nga
ta e ndzhaku ka vona va ri lava va nga velekiwa hi rharha wa vona
loyi a nga lova, a nga nwini wa nsati. A nga kumi ndzhaka e ka loyi
a nga sala a gangana ni mana wa yena, hikuva a nga veleki vana va yena
kambe ^u ^l ve~~l~~ekela nwini wa nsati.

7. Nsati loyi na yena a nga na matimba laha mutini lowu; wa swi
tiva leswaku nuna loyi a hanyaka na yena, a hi nuna wa yena, kambe wo
hanya na yena ntsena. Kwalaho hikwaswo swa muti swi tivana ni nwini wa
muti.
8. Nsati wa ndzhaka ^u nyikiwa ~~e~~ ka loyi a nwi tekaka hi vakulukumba
va ndyangu. Nsati loyi ^u tekiwile hi xuma, kutani loko a tshikisiwa
xisweswo loko a loveriwile hi nuna ku ^{ta} va ku cukumetiwile xuma. Hi
swona le'swi endlaka leswaku ^a fanel ^a ku kuma nuna, a nga ti tshuka a
famba ni vana, kutani ndyangu wu ~~e~~ hlanhleka. Ku teka vasati vandzhaka
i ku hlayisa ni ku hlengeleta muti.
9. Swa humelela leswaku munhu a nghena endlwini ya nsati wa
warikwavo loyi a loveke. Hi leswaku va hlayisana, a nwi tshivelela
ndzilo. Nsati lo'wo tano ~~e~~ hi nsati wa ^zndhaka, vo hlayisana. Kambe na
swona mhaka leyi yi fanele ku endlwa yi ri karhi yi tiviwa hi vanhu.
Vana va kona va ha ri vana va nwini wa nsati loyi a nga lova. Nuna lo-
yi a nga kumi nchumu kwala. Hambi va nga kuma vana swinwe, loko vana
lava va ri va xisati, va loveriwa a nga ka a nga kumi nchumu xaxuma
xa vona. Xuma lexi xi ta dyiwa hi vini va nsati loyi l'a ^efariweke hi
nuna.
10. Loko va ri karhi va hanya swinwe, nuna loyi ^u fanele ku tirhela
nsati loyi mintirho hikwayo leyi wanuna a tirhelaka nsati wa yena; na
yena loyi wansati ^u fanele ku endlela loyi wanuna hikwaswo leswi
wansati a swi endlalaka nuna wa yena. Hi kona ku hlayisana.
11. Wansati wo hlayisana a nga humeriwi hi xuma.

(a) Makhavane Mbhuzana wa ka Xipalana a a ~~tekile~~ sele a nghena e ndlwini ya Mafenya nka² a Mbvayila wa ka Khosa loyi a nga lova. Makhavane a a hanya na Mafenya va ri nsati ni nuna; kambe a swi ~~ti~~ tiviwa leswaku va lo sala va hlayisana. Vana va Mafenya i tinhloko ta ka Khosa, loyi wa ka Xipalana wo hlayisa, hikuva na yena ^u kumile ko tumbela kona, a fana ni vanwana vanhu; ~~a~~ va ni laha a tshamisaka kona, a va ni le kaya.

*. Ku nghena ka yena na loyi wa ka Xipalana a ku nga ri ku pfluxela Khosa rixaka kumbe ku nwi andzisela rona; hi leswaku loyi wansati ^u pfumala^l wo hungata na yena, kasi na yena loyi wanuna a nga na munhu wo nwi tshivelela ndzilo, a nga na wo nwi swekela. Hikokwalaho vona vambirhi va swi kotaka ku hlayisana.

(b) Mathambu Zeti a a ri ngawendza ^u minkarhi hikwayo, swi nga vonaki leswaku a nga teka nsati a hanya kukota vanwana vanhu; kutani hiloko hosi ya ka Maluleke a nwi nyika nsati ^{uu} ~~anwana~~ loyi a a pfumala ^u wo nwi hlayisa leswaku va ta hlayisana. Kunene va hlayisanile ^u minkarhi leyi va nga kota ku tshamisa swinwe, kambe leswi ku hlayisana swi nga ri ki na xiboho, a va swi kotanga ku tshama swinwe nkarhi wo leha. Va hatlile ku ka va nga twanani, kutani va hambana.

*. Hi xi-Tsonga timhaka ta vukati a ti ~~tumbeli~~. Timhaka ta ~~suka~~ vukati ti tiviwa hi vanhu hikwavo hikuva ti famba hi tintsumi; munhu a nga swi koti ku vulavula hi yexe, ^u fanele ku rhuma munhu, leswaku ni mundzuku timhaka ti karhataka, ku ta va ni timbhoni ta mhaka leyi. Loko wanmati a ri wandzhaka swa tiviwa; loko a ri wo tshama ntsena a hanya ni wanuna hi kuhlayisana ^u swi tivisiwa xisweswo. Wandzhaka ^u ni mintengo, hi leswaku i xuma xa hina; kasi wo hlayisana a nga na mintengo, hikuva va lo tshamisa swinwe handle ka xiboho.

End S. 874